

Sprakeloos (8)

Harrie Regtering¹

26052022

Klein Bayreuth in Kerkwijk

voor Marcel en Cisca

Ouverture

Dies Irae uit Verdi's Requiem in *C(h)oeurs* van Alain Platel door Teatro Real de Madrid. Later is ook nog Wagner te horen bij dit muziektheaterstuk. Zie ook de zij balk op p. 3

<https://youtu.be/LiYvKGWQnMc>

Geboeid door Marcel. Thuis in hun muziek- en filmkamer presenteert hij Wagners *Walküre*. Het tweede deel van de tetralogie Ring des Nibelungen. In de kamer staan instrumenten en een kast met bladmuziek. Wat kan een betere plek zijn voor deze activiteit? Behalve Cisca bestaat het publiek uit zijn zus, een vriendin van haar, een vriend/buurman en ik. Moeiteloos bestuurt hij zijn presentatie vanaf een tablet. Op het doek verschijnt tekst, zoals gebruikelijk. De doorloop van zijn verhaal. Daarnaast zijn er de plaatjes, de stukken uit de partituren, de muziekfragmenten die hij centraal stelt. De noten aanwijzend zie en hoor je de enorme variëteit van thema's en leidmotieven in Wagner.

Siegmond (tenor)	W	

Je stapt zo maar terug de 19^e eeuw in.

De tijd van vanzelfsprekend antisemitisme. Een taalpatroon, een 'grammar' zou ik nu zeggen. In die 'taal' en het gebruik (betekenis) verankeren zich allerlei verschijnselen. Zoals het opkomende geldkapitalisme (Geld heckendes Geld, noemt Marx dat), de 'macht' van Joodse mensen in handwerk, financiële wereld en kunst, de 19e eeuwse wetenschappelijke 'rassenleer'. De 19e eeuw is ook de tijd van de opera als de dominante kunstvorm. Marcel belichaamt méér dan hij zegt en waar hij ons naar laat luisteren en kijken. Hij is Wagner, Feuerbach, Nietzsche, Adorno. Hij is Siegmund (mét zwaard), de vermomde Wotan, Sieglinde en Brunhilde. Deze muziek- en filmkamer verandert in een imaginair Bayreuth. Ook als luisteraar en toeschouwer sta je bijna zelf op de bühne of zit in de 'pit'.

¹ regte061@planet.nl; www.watniknietbegrijp.nl; daar is ook mijn waardering te vinden voor Jos Kessels' boeken over muziek en filosofie als inspiratiebronnen voor dit thema.

In de 19^e eeuw zet de mens onder invloed van voortschrijdend inzicht in de evolutie van de soort en van de natuurwetenschap het verschijnsel God als zelf geproduceerde schijn op zijn plaats. Tegenover de winst aan realisme staat het verlies van houvast in het geloof. Tussen hemel en aarde, leven en dood, goden en mensen valt na de Dood van God een leegte. Daarvan krijgen mensen nóg meer angst dan ze al hadden voor God en de Duivel. Er is geen plaats meer in een hemel die je nu in het leven kunt verdienen. De eeuwigheid en de waarheid zijn bij de mensen zelf terecht gekomen. Kunnen ze dat aan of bezwijken ze?

De overgang van religie (en christendom) naar humanisme gebeurt in een zich industrialiserende en 'geld'kapitaliserende wereld. Een context die bovendien door ontwikkelingen in biologie, fysica, chemie steeds materialistischer wordt. Het adagio van die tijd luidt: 'Zoek het zelf maar uit. En neem het lijden ook maar op je eigen rug'. Vervreemding slaat als een epidemie om zich heen. Er is alleen Niets en zelfs dat Niet. Daar komt kunst, Wagners totaalkunst op het schouwtoneel om een God/Wotan/Held/De Kunstenaar te herinstalleren.

Dat doet Wagner met een nieuw muziek concept, nieuwe toepassingen en nieuwe bezettingen van het orkest. Stafrijm. Korte noten. Ik stuit op dat kenmerk. Zoekt Wagner in zijn muziek uitdrukking van de versnelling van tijd? 'Tijd is de ruimte van je innerlijk (waarvoor je kleren uitzoekt zodat het een 'uiterlijk' is)' schreef ik in Sprakeloos (5).

Dat associeer ik met de gedachte dat Wagner de hele cultuur die in de 19^e eeuw desintegreert onder invloed van allerlei factoren, opnieuw 'aankleedt'. In termen van Tijd zoals dat tegenover Natuur staat. Zoals dat eigen is aan mensen. Maar ongrijpbaar blijft.

Tegelijk realiseer ik me hier en nu dat het niet zo is als Montaigne dacht dat in taal de ene helft van het woord aan de spreker en de andere helft aan de luisteraar toebehoort. Voor Marcel als spreker en mij als toehoorder is het gepresenteerde materieel 100% hetzelfde. Wordt die 100% ook qua betekenis volledig uitgewisseld? Dat is afhankelijk van in hoeveel opzichten mensen 'hetzelfde' zijn qua competentie op muziekgebied. Omdat die bij mij laag is bereikt in deze interactie misschien 17,8 % qua betekenis 'mijn' overkant. Noot, toon, klank, volume, ritme, tempo, muziekvorm, instrumentatie, samenspel, interpretatie. Partituur en structuur van de algehele compositie. Het libretto. De benodigde voorwaarden om het stuk überhaupt uit te kunnen voeren. De geschiedenis van orkesten, dirigenten en solisten. De ontvangst bij het publiek. Hoe vaak het nu nog uitgevoerd wordt. Hoe het stuk in de muziekgeschiedenis al dan niet tot nieuwe 'tendensen' (Adorno) in het materiaal heeft geleid. Tot nieuwe composities van andere componisten na die tijd, andere 'scholen'.

Uit al dat materiaal selecteert Marcel op basis van zijn kennis de juiste woorden om met ons te delen wat hij erover te zeggen heeft. En omdat ik daar maar 17,8 % van vat maak ik een plaatje (zie onder). In mijn hoofd hoor ik tegelijk hoe mijn vrouw 'aangestoken' door muziek, haar dwarsfluit oppakt van de piano (die alleen nog door haar oudste zoon wordt bespeeld als hij langskomt). En meteen hoor ik hoe ze zo'n vol fluit geluid, bezielde adem noem ik dat, voortbrengt. Je snapt niet waarom ze niet is blijven spelen en lessen blijven nemen.

Muziek in huis. Op anarchistische wijze. Ik weet niet beter. Met een inwonende multi-talent muziek opa (8 april 1884 – 27 mei 1968) in het gezin. Zijn piano stond in de kamer, op zolder

lagen achter de kast de bladmuziek en een contrabas zonder snaren. Dat was het 'paard' waarop mijn tweelingbroer en ik riddertje speelden, de zolder was ook onze 'slaapkamer'. Op een gezellige feestdag ging opa na een paar borrels zo maar vanuit het niets, achter de piano zitten. Het ene na het andere stuk rolde uit zijn vingers door de balkondeuren naar buiten. Op straat stonden mensen stil om naar hem te luisteren. Kon toen nog, gezien het verkeer, meestal fietsers.

Zonderland en muziek, de oude en zijn zonen in de Harmonie, waren een begrip in het dorp. Wat hadden we van hem over Wagner kunnen leren? De nooit gestelde vraag. Vandaag spijt van. Mijn broer had belangstelling voor de techniek en instrumenten. Wilde van opa leren, maar werd daarin door opa teleurgesteld. Die trok zijn naamgenoot, Harry, voor. Dat werd voor opa een teleurstelling want ik had die belangstelling voor piano en compositie helemaal niet. Ik nam er genoeg mee naast de piano te staan en mee te zingen. Wel moeiteloos en meteen met plezier. Wat ik tot op de dag vandaag doe. Alleen is de piano nu vervangen door twee oortjes en internet voor de liedjes. "And if one day I should become a singer" (Jackie, Scott Walker). Opa zat meestal in zijn stoel voor het raam en zuchtte over zijn lot. Hij keek niet meer om naar piano of muziek. Hij. Hij verbande de herinnering aan zijn tijd als full prof musicus en entertainer, op de fiets door de Achterhoek. Toen zijn vrouw, Cato, Moeder, nog leefde. Depressief verdrietig om het verlies dat hij nooit meer te boven kwam. Feitelijk stopte hij met leven. Alleen drank bood hem nog soelaas. Tot aan zijn dood.

Maar ik schakel gauw weer terug naar het nu en naar Marcel. Wat ik hem hoor presenteren leidt in mijn opschrijfboekje tot dit plaatje over het 'Boek van Wagner in zijn Tijd'.

De Ring omspant met de oude vertelling van Goden en mensen, metaforisch op een diepte-laag wat er allemaal aan vernieuwing in gebeurtenissen aan de oppervlakte plaatsvindt. Op dat moment in die taal (inclusief een dominante anti semitische semantiek), in die 'natie' en in 'dat volk' op een bepaald historisch punt van ontwikkeling. Het vormprincipe waarmee Wagner werkt scheidt de structuur. De materie is zijn 'geheime' gedachtengoed.

Op soortgelijke wijze werkt een vormprincipe in de cultuur, de materie is Tijd en Natuur.

Dat geheel van oppervlakte en dieptelagen kunnen mensen zowel op muzikaal (Ring) als op 'kleren'-gebied uitzoeken en aantrekken (cultuur). Het jasje God en religie kunnen ze uittrekken maar op gevoelsniveau kunnen ze de behoefte aan houvast aan iets van een hogere orde bevredigen met het muziekspektakel dat Wagner, een van hen, scheidt.

In mijn oriëntatie op en verwerking van wat ik hier allemaal meemaak in dit mini Bayreuth zit wat ik over Adorno en Wagner gelezen heb. Geholpen door Marcells uitleg van Wagner denk ik mee met Adorno over Wagner. Over de taak van de componist en van de compositie, over de rol van muziek in de samenleving, over esthetiek en maatschappij verandering.

Meedenken met een beter door mij begrepen esthetiek van de ‘muziek’ van Adorno en niet slechts ‘sociologie en filosofie’. Beide met eenzelfde kritische bedoeling.

Ik begrijp dat Adorno een zeer omstreden theorema over de vooruitgang van het muzikale materiaal heeft opgesteld². Over de continuïteit en discontinuïteit in de muziek. De twee samenstellende delen van dat theorema, *materiaal* en *vooruitgang*, wijzen ieder op een eigen thema met een eigen dynamiek. Materiaal wijst op het werk (‘Arbeit’ als menselijke praxis) dat een componist doet. Dat is het materialisme. Het voor mensen specifieke kenmerk van het ‘bewerken’ van een tendens (een ruimte, ‘Vorprägung von Möglichkeiten’) die gaandeweg in het muzikale materiaal boven komt drijven. Vooruitgang verwijst naar de mate van rationaliteit die door middel van die bewerking zich in die menselijke activiteit realiseert. Een rationaliteit die kan overeenkomen met of afwijken van rationele structuren buiten de muziek en op het snijpunt van muziek en maatschappij de historische samenhang op een aantal terreinen samen kan stimuleren of belemmeren.

Een voorbeeld van het theorema is de crisis van tonaliteit in de romantische harmonieën. In Wagners werk komt op pregnantste wijze de ‘schweifende Tonalität’ tot uitdrukking waarin de tonen uit hun tonale ordening worden vrijgemaakt. De ordening van tonen is niet langer meer principieel functioneel maar wordt bepaald door het principe van de intervallen³. ‘Ah!, de korte tonen’. Ik snap en hoor dat harmonie en tonaliteit hier los van elkaar komen te staan. Dat moment in de muziek bevrijdt Wagner van conventies en geeft hem de vrijheid zijn eigen verhaal op meest expressieve wijze te laten ‘klinken’. Wagners ‘theater’ brengt met technische precisie van de hemel naar de aarde wat in de romantische literatuur nog slechts een verbeelding van een ‘Jenseits’ was.

Eind 19^e eeuw gaat de transcendentie verloren en toch krijgt de magische erfenis een plaats in een nieuwe, alles omvattende constructie van muziek. De mythe behoudt een actuele presentie in de moderniteit. Wij, moderneren en postmoderneren, blijven ernaar verlangen.

² Wat volgt is gebaseerd op (mijn begrip van) de bijdragen van Hindrichs (47 ev.) en van Klein (96 ev) aan het *Adorno Handbuch* (2011)

³ De 12-toons techniek kan eraan vast worden gemaakt. Met als uiteindelijk resultaat dat tonale harmonieën daarna onmogelijk worden en tonen voortaan zonder functie zijn.

Platel C(H)OERS

Het was Gerard Mortier, destijds intendant van het Teatro Real, die Platel zo ver kreeg dat hij de opera's van Verdi en Wagner onder handen nam. Tegen de achtergrond van de Arabische Lente, de bankencrisis en het protest van de Indignados sloegen vooral de koren bij Platel in als een bom. Niet voor niets, want die muziek ontstond in even woelige tijden. Na de revoluties van 1848 daverde Europa op zijn grondvesten. In hun opera's gaven Verdi en Wagner een stem aan hun volk, dat vrij wilde leven in een nieuwe nationale eenheid. Koren als *Va pensiero* uit Nabucco of het pelgrimskoor uit Tannhäuser groeiden uit tot patriottische anthems. Hun magnetisme is – nog steeds – onweerstaanbaar. Maar de schoonheid van de massa heeft een gevaarlijke keerzijde, die om de zoveel tijd van gedaante verandert. Hoe verhoudt het progressieve nationalisme uit de negentiende eeuw zich tot recente tendensen van populisme en protectionisme? Wanneer slaat verbondenheid om in epidemische desinformatie? En welke seismische tegenkrachten laten zich voelen in ons koortsige tijdsgewricht? C(H)OERS 2022 verkent de verhouding tussen individu en maatschappij, binnen- en buitenwereld, drift en conventie in de wereld van nu. (lesballetscdela.be)